

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 6, Sayı: 2, 2022, ss. 309-321/ Volume: 6, Issue: 2, 2022, pp. 309-321

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

HİNDU KUTSAL METNİ BHAGAVAT-GİTA'DA BİR MİSTİK TAVIR OLARAK BHAKTİ DÜŞÜNCESİ

Mohammed Haneefa THOTTY

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul
PhD. Candidate, Marmara University, Department of Religion and Philosophical studies, Istanbul/Turkey

haneefmohammedtty@gmail.com

orcid.org/0000-0003-2151-7853

ror.org/02kswqa67

Öz

Hindulara göre tanrıya doğru takva ve sevgi yoluyla ebedi kurtuluşu öneren Bhakti anlayışı, Vedalar ve tabii metinlerinde çok az bahsedilmektedir. Kurtuluşa götüren diğer iki yol olan *Karma* ve *Jnana*'nın aksine, Bhakti yolu, alt kastlar da dahil olmak üzere toplumun tamamının *Mokşa*'ya ulaşabileceğini öğretmektedir. Oysa diğer yollar yalnızca üst kastlar için tasarlanmıştır. Bhagavat-Gita, Bhakti'yi kapsamlı bir şekilde ortaya koyan ve onu *Mokşa*'ya götüren otantik bir yol olarak sunan ilk metindir. Bu nedenle söz konusu metin, geniş kutsal kitap koleksiyonları arasındaki düşük hiyerarşik konumuna bakılmaksızın Hindular arasında en çok okunan metin olarak değer kazanmıştır. Bhagavat-Gita'nın Bhakti öğretileri, daha sonra Bhakti üzerine bir hareketin ortaya çıkmasından bu yana Hindu teolojisi ve geleneğinin seyrini büyük ölçüde etkilemiştir. Araştırmamız, Bhagavat-Gita'da sunulan Bhakti düşüncelerini, bu öğretilerin var olan teoloji ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu açıklayarak ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Makale, Bhakti'yi tanımlamanın yanı sıra, Bhagavat-Gita'nın özü olarak Bhakti'yi inceleyen ilk teolog Ramanuja'nın (ö.1137) başyapıtı *Gitabhashya* üzerinde de durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mokşa*, Bhakti, Bhagavat-Gita, Ramanuja, *Gitabhashya*.

BHAKTI THOUGHTS AS MYSTIC APPROACH IN THE HINDU SACRED TEXT OF BHAGAVAT-GITA

Abstract

Bhakti that proposes *Moksha* the eternal salvation for followers through ardent devotion and love towards God, was scarcely mentioned in Vedas and its auxiliary texts. Contrary to other two paths namely *Karma* and *Jnana*, Bhakti offers *Moksha* to each and every one of the society including lower castes whereas formers were exclusively designed for upper castes only. Bhagavat-Gita was the first text to thoroughly expose Bhakti and present it as an authentic path towards *Moksha*, therefore, the text is may be the most-recited text among Hindus regardless of its low hierarchial position among vast collection of sacred scriptures. Bhagavat-Gita's teachings of Bhakti had largely influenced the course of Hindu theology and tradition since a movement on Bhakti was emerged later. The paper

Geliş Tarihi: 20.06.2022

Doi: <https://doi.org/10.52115/apjir.1133156>

Kabul Tarihi: 18.07.2022

tries to unfold Bhakti thoughts that presented in Bhagavat-Gita explaining how these teachings engage with pre-established theology. As well as the paper defines the Bhakti, it also engages with Gitabhashya of Ramanuja, the first theologian to comment Bhagavat-Gita underlining Bhakti as its crux.

Key Words: Moksha, Bhakti, Bhagavat-Gita, Ramanuja, Gitabhashya.

Atıf / Cite as: Thotty, Mohammed Haneefa. "Hindu Kutsal Metni Bhagavat-Gita'da Bir Mistik Tavrı Olarak Bhakti Düşüncesi". *Apjir* 6/2 (Ağustos 2022), 309-321.

Giriş

Günümüzde halk arasında Hinduizm olarak bilinen *Sanadhana Dharma*'ya¹ göre, bir *Sanadhin* (Hindu) dört ilkeyle hayatını sürdürmelidir. *Kama*'dan başlayarak, *Artha* ve *Dharma* ile birlikte, *Samsara*² döngüsünden kurtaran kurtuluşu (*Mokşa*) hedefleyerek yaşamına devam etmelidir. *Kama* 'duygu' anlamını taşımaktadır ve duyguları tatmin etmek için evlilik yaşamının gerekliliğine işaret ederken, *Artha* ise 'kazanç' anlamına gelir ve iyi bir şekilde geçinmeye teşvik eder. *Dharma* kelime olarak 'etik' anlamına geldiğinden, tanrıyı kavramasıyla elde edilen kurtuluş olan *Mokşa* veya *Mukti*'ye ulaşana dek dini görevleri yerine getirme talimatını ifade eder.³ Yukarıda ifade edilen ilk üç ilkeye göre yaşanmasına rağmen, birbirine bağlı veya özgür üç *Marga* (yol), yani *Karma*, *Jnana* ve *Bhakti*, *Mokşa*'ya ulaşmak için tasarlanmıştır.⁴

Karma ve *Jnana* yollarıyla birlikte *Mokşa*'ya giden üç yoldan biri olan *Bhakti*, kast, inanç veya cinsiyete bakılmaksızın tüm takipçiler için tanrıya coşkulu bir bağlılıkla *Mokşa*'yı elde etme imkânı sunmaktadır. *Bhakti* düşüncesi, diğer iki yolun aksine herkesi kapsamaktadır ve evrensel bir özelliğe sahiptir, çünkü diğer yollar alt ve dış kastları hatta kadınları bile hariç tutarak sadece toplumun üst sınıfına mensup sadece erkeklerin kurtuluşunu kabul etmektedir. Hinduların temel kutsal metinleri olan Vedic yazıtlarda *Bhakti*'den çok az bahsedilmiş olsa da *Bhagavat-Gita* metnin *Bhakti*yi tamamen açıkladığını görmekteyiz. Öte yandan, Hindulardaki geniş kutsal metin koleksiyonu arasında konumu düşük olsa da *Bhagavat-Gita* Hindular arasında en çok okunan popüler metin olarak değer kazanmıştır.⁵

¹ *Sanadhana Dharma*, 'ebedi görevler' anlamına gelen Sanskritçe bir terimdir ve Hindular kendilerin dinlerini bu şekilde tanımlar. Daha fazla bilgi için bkz. Saduseelan K. Paramesvara Pillai, *Hindu Dharma Parichayam* (Thrissur: Sri Ramakrishna Madam, 2001), s. 7, Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), s. 332.

² *Samsara*, doğum ve ölüm döngüsüdür. Kişi doğumundan dolayı acı çekiyor; bu nedenle kurtuluş bu döngüden kurtulmaktır. Daha fazla bilgi için Bkz. S. Radakrishnan, *Indian Philosophy*, (New York: Macmillan Company, 1929), c. I, s. 135.

³ Bhaskarananda, *The essentials of Hinduism: a comprehensive overview of the world's oldest religion* (Mylapore, Chennai: Sri Ramakrishna Math, 1998), s. 7.

⁴ W. J. Johnson, *A Dictionary of Hinduism* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2009), s. 53. Çoğu kitaplarda üç yollar üzerinde durulan az kitaplarda *Raja Marga*'yı da ekleyerek dört yollardan bahsedilmektedir.

⁵ Ali İhsan Yıtık, *Doğu Dinleri* (İstanbul: ISAM yayınları, 2014), s. 49-64.

Bhagavat-Gita'nın derlenmesi ile ilgili farklı tarihler tarihçiler ve teologlar tarafından ileri sürülse de her halükârda MÖ 400 ve MS 200 yılları arasındaki bir dönemi kapsamaktadır.⁶ Benzer şekilde, Bhagavat-Gita'nın yazarları hakkında da farklı isimler önerilmektedir. Ancak bir Hindu bilge olan Vyasa⁷ tarafından derlendiği genellikle kabul edilmektedir.⁸ Bhagavat-Gita, Mahbharatha'nın on sekiz uzun parçadan biri olan Bhishmaparva'da bulunan 122 kısım arasından sadece kısa 18 bölümden oluşmaktadır.⁹ Bhakti'yi sistematik olarak açıklayan ilk bilgin olan Ramanuja (ö.1137), Bhagavat-Gita başta olmak üzere çeşitli kutsal yazıları yorumlayıp *Mokşa*'nın otantik bir yolu olarak Bhakti'yi sistematik şekilde sunmuştur.¹⁰ Ramanuja'nın başyapıtı Sribhashya, Bhagavat-Gita'yı yorumlayarak yazıldığından dolayı araştırmamızda söz konusu bu metin de ilerdeki bölümde incelenecektir.

1. Bir Kurtuluş Yolu Olarak Bhakti

Mokşa'ya yani kurtuluşa götüren üç yol, Hindu teolojisinde birbirine bağlı, paralel ve bazen karşıt olarak izah edilmektedir. Sanskritçe 'Kri' kelimesinden türetilen *karma*, 'eylem' anlamını taşıırken, teknik olarak geçmiş eylemlerin nedenleri olduğu 'eylemlerin etkisi' için de kullanılır.¹¹ Ancak burada dini anlamda *karma*, Vedalarda öngörülen kurbanlar da dahil olmak üzere talimatları ve ritüelleri takip ederek ve uygulayarak elde edilen bir kurtuluş yolunu ifade eder. Tüm bu talimatlar, çıkara dayalı herhangi bir maddi bağlılık olmadan, tanrıya tapınma (*Puja*) ve bunların yanı sıra ilahilerin (*Mantra*) söylenmesi ile ilgili kutsal yazılarda belirtildiği gibi yerine getirilmelidir.¹²

Vedalar üzerine yapılan özellikle ruh, tanrı ve kozmoloji ile ilgili çeşitli yorumlar, *Astika* (ortodoks) mezhepleri olarak nitelendirilen ve *Nyaya-Vaisheshika*, *Samkhya-Yoga*, *Purva Mimamsa* ve *Uthara Mimamsa* olarak adlandırılan altı *Darshan*'ın (okul) evrimine yol açmıştır.¹³ Tüm bu mezhepler, Vedalar ve *Upanişadlar* başta olmak üzere çeşitli kutsal

⁶ K.M. Sen, *Hinduism* (New York: Penguin Books, 1976), s. 146; Axel Michaels, *Hinduism Past and Present* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004), s. 59.

⁷ Hindu felsefesine göre Vyasa, Tanrı tarafından kutsal metinler oluşturmak üzere seçilen insan formlarına verilen genel bir terimdir. Daha fazla bilgi için bkz. R. Rangachari, "Veda Vyasa," in *Valmiki and Vyasa* (New Delhi: Publication Division; Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, 2012), s. 33.

⁸ Ömer Cemal Güngören, çeviri, *Bhagavat-Gita; Tanrının Şarkısı* (İstanbul: Yol yayınları, 2001), s. 12.

⁹ Korhan Kaya, çeviri, *Bhagavat-Gita; Hinduların kutsal kitabı* (Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 2001), s. 10.

¹⁰ Ramanuja'dan önce yaşamış olan Şankara'ya (ö.820) nispet edilen bir şerh bulunmaktadır ama Şankara'ya aidiyeti tartışılmaktadır. Dah fazla bilgi için bkz. Zehra Yılmaz, *Hinduizm'de Adi Şankara'nın Advaita Vedanta Doktrini ve Teolojik Görüşleri* (İstanbul: ayışığıkitapları, 2022).

¹¹ Swami Vivekananda, *The complete works of Swami Vivekananda* (Culcutta: Advaita Ashrama, 1962), c. I, s. 27.

¹² M.C. Nanjunda Row, *Cosmic Consciousness or The Vedanta idea of Realization or Mukti* (Madras: G. A. Natesan and Co., 1909), s. 152.

¹³ Klaus K Klostermaier, *Hinduism; A Short History* (Oxford: One world, 2000), p. 231-232. Bu altı okul hakkında çok sayıda çalışma var ve bunlardan bazıları şunlardır: Surendranath Dasgupta, *A History of Indian philosophy. Vol. 4: Indian Pluralism* (London: Cambridge Univ. Press, 2009); Bibhu Padhi - Minakshi Padhi, *Indian Philosophy and Religion; a reader's guide* (New Delhi: D.K. Printworld, 2005); Rene Guenon, *Introduction to the Study of Hindu Doctrines*, çeviri. Marco Pallis (Hillsdale New York: Sophia Perennis, 2004).

metinlerin kapsamlı bir şekilde öğrenilmesiyle kazanılan, kişinin ruhu ile tanrısı ve aralarındaki ilişkiler hakkında bilgi veya farkındalık yoluyla *Mokṣa*'yı sunuyordu. *Mokṣa*'nın bilgi ve rasyonel araştırma yoluyla elde edilmesi, '*Jnana Marga*' olarak adlandırılır. Bu yol, araştırmayı *Sharavana* (öğretmenden duyması) ile başlattığı bir *Guru*'nun (öğretmen) rehberliğini önerir. Bu nedenle, *Guru-Shishya* (öğretmen-öğrenci) ilişkisinin bu yolda ayrı bir önemi vardır.¹⁴ Bir *Jnani*'nin (*Jnana* yolunu izleyen) nihai amacı kişinin, *Atma*'nın (ruh) en yüce varlığı *Brahman* ile özdeş olduğunu fark etmek ve bu farkındalığı engelleyen tüm şüpheleri ve gerçek dışı şeyleri ortadan kaldırmaktır.¹⁵ Vedik dönem olarak adlandırılacak ilk çağda, bu altı ekolu açıklamaya çalışan *Aranyakalar*, *Upanishadlar* ve *Sutralar* gibi çeşitli türlerde sayısız kutsal kitap derlenmiştir. Vedik dönemin sonuna doğru ise, *Bhakti*'nin ilk kez bir bütün olarak takdim edildiği büyük destan *Mahabharatha* da dahil olmak üzere *Purana* kutsal yazı türü ortaya çıkmıştır.

'*Bhakti*' terimi, Vedik kullanımlarda olduğu gibi, bölmek, dağıtmak, tedarik etmek, sağlamak, kişinin payını almak gibi anlamlar taşıyan Sanskritçe "*bhaj*" teriminden türetilmiştir.¹⁶ *Rigveda*'da, "A *asya jananto nama chid vivkatna mahas te Vishno sumatim bhajamahe* (Ey yüce Vishnu, biz sana ibadet ediyoruz ve kutsal isimlerinin ve ruhsal doğanın tamamen bilincindeyiz, güçlü olan senin lütfundan zevk alıyoruz) (*RgV. 1/156*)" ifadesinde yer alan '*bhaj*' terimi, tapınmak anlamında kullanılmıştır.¹⁷ Genelde bir eylem veya eylemin biçimini tanımlamak için kullanılan '*ktin (ti)*' ifadesini sona ekleyince '*Bhakti*' terimi deneyim, uygulama ve başvuru anlamlarını kazanır.¹⁸ En eski zamanlarda, '*Bhakti*' terimi 'pay' anlamı da taşıdığı için birinin başkalarında pay sahibi olduğu bir durumu anlatmak için kullanılırdı.¹⁹ Servetin sahibi olmasından dolayı kabile reisi için '*Bhagavat*' terimi kullanılırken, servetin temettü için '*Bhakti*' ve ona sahip olan için '*Bhakta*' terimleri kullanılıyordu. Eski dini metinlerden biri olan *Panini Sutra*'da '*Bhakti*', herhangi birinin sahip olduğu maddi zenginliği belirtmek için kullanılmıştır. Erken dönemlerde, Hindular tarafından tanrı sevgisini sembolize eden herhangi bir armağan için kullanılan '*Prasada*' terimi yerine kullanılıyordu. Sonraları, tanrı ve kul arasındaki sevgiyi ve bağlılığı ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Ama bu bağlılıkta herhangi bir derece söz konusu değildi. Dolayısıyla hem Tanrı'nın sevgisi hem de Tanrı'ya hizmet için kullanılmıştır. Daha sonraki metinlerde, "*Bhakti*" zamanla yalnızca hizmetçilerin adanmışlığı ve tanrıya düşkünlüğü için kullanılırken, tanrı için "*Bhagavat*" ve ona

¹⁴ Bhaskarananda, *The essentials of Hinduism: a comprehensive overview of the world's oldest religion*, s. 7.

¹⁵ M.C. Nanjunda Row, *Cosmic Consciousness or The Vedanta idea of Realisation or Mukti*, s. 151.

¹⁶ <https://www.sanskritlexicon.unikoeln.de/scans/MW72Scan/2014/web/webtc/servepdf.php?page=0695>, 12/01/2021 tarihinde erişilmiştir.

¹⁷ Ralph T.H Griffith, çeviri., *Rigveda* (Benares: E.J Lazarus and Co., 1896), c. I, s. 209.

¹⁸ Krishna Sharma, *Bhakti and The Bhakti Movement: A New Perspective* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1987), s. 40.

¹⁹ Vasudha Narayanan, "Bhakti," *Brill's Encyclopedia of Hinduism*, edi. Knut. A Jacobson (Leiden: BRILL, 2010), s. 710.

bağlanan herkes için "*Bhakta*" terimleri kullanılmıştır.²⁰ Bhagavad-Gita'da '*Bhakti*', kişinin *Mokşa*'yı yani ebedi kurtuluşu elde etmesini sağlayan, Tanrı'ya olan tam adanmışlığı ve sınırsız hizmet sevgisini belirtmek için kullanılmıştır. Kısacası, '*Bhakti*' eski metinlerde maddi mülkiyet için kullanılırken, daha sonraki metinlerde ebedi kurtuluşa ulaşmak için adanmışlık ve sevginin yolunu yansıtan bir *Margayı* ifade etmeye başlamıştır.

Bhakti'nin çeşitli ilkelere dayalı olarak farklı sınıflandırılması olsa da esasen *Saguna* (niteliklerle) *Bhakti* ve *Nirguna* (nitelikler olmadan) *Bhakti* olarak farklılık gösterir. *Saguna Bhakti*'de adanmışlar, genellikle imgeler veya heykellerle temsil edilen formlara ve niteliklere sahip olan tanrı ile ilişkilerini sürdürürler. *Nirguna Bhakti* ise formsuz bir tanrı önerir. Bu sınıflandırmaya göre *Alvarlar* ve *Nayanmarlar*, *Saguna* Bhakti'nin savunucuları iken *Surdas*, *Mirabai*, *Tulsidas*, *Ravidas*, *Basvanna* ve en önemlisi *Kabir* gibi Bhakti ilahiyatçılar ise, tanrıyı *Nirguna* olarak tasavvur etmişlerdir. Her iki görüşün dayandığı kaynaklara göre *Nirguna Jnanshrayi*'dir (bilgiye dayalı), *Saguna* ise *Premashrayi*'dir (aşka dayalı).²¹ Bazı ilahiyatçılar *Bhakti*'nin kökenini Vedalar'da bulmaya çalışırken, ibadetin gerçek ruhu çağrısını, adanmışlığın ilk adımı olarak anlarlar ve ona *Shraddha* Bhakti adını verirler.²²

2. Bhagavat-Gita'da Bhakti düşüncesi

Bhagavat-Gita'daki içeriklerin değerlendirilmesinde, ilk altı bölüm *Karma Marga*'ya, ikinci altı bölüm *Bhakti Marga*'ya ve son altı bölümler ise *Jnana Marga*'ya odaklanmıştır.²³ Birçok teologlar, Bhagavad-Gita'nın *Karma*, *Bhakti* ve *Jnana* olmak üzere üç yöntemden her birinden söz etmesine rağmen, Bhakti'nin onayladığı açıklamalarla sonuçlandığı için metnin temel öğretisinin Bhakti *Marga* olduğunu iddia ederler. Bhagavat-Gita'nın son cümleleri şu şekildedir:

“Bütün din türlerini terk edin, Bana teslim olun. Sizi her türlü günahattan kurtaracağım, öyleyse umutsuzluğa kapılmayın, tüm gizli hazinelerin en gizli olanını adanmışlarıma anlatan biri- Benim için en yüksek bağlılığı elde eden böyle bir kişi, hiç şüphesiz Bana ulaşacaktır (BhG . 18/66, 68).”²⁴

Karma ve *Jnana*'nın yollarıyla *Mokşa*'ya ulaşmak için kutsal metinleri öğrenmek gerekli olduğundan, kadınlar ve alt kastların bu metinleri okuması ve incelemesi yasak olduğu için kurtuluşa ulaşamamaktaydılar. Bu nedenle Hinduların bir kısmı *Mokşa*'yı elde etmekten uzaklaşıyordu. Bu bağlamda, Bhagavat-Gita'nın öğretileri, kurtuluşa ulaşmak

²⁰ Suvira Jaiswal, *The origin and development of Vaisnavism* (Delhi: Munshiram Manoharlal Oriental Publishers and Booksellers, 1967), s. 111.

²¹ Karen Pechilis, *The embodiment of Bhakti* (New York: Oxford University Press, 1999), s. 21.

²² Bhagwat Kumar Goswami Shastri, *The Bhakti Cult in Ancient India* (Delhi: Oriental Publishers and Distributors, 1924), s. 2-3.

²³ Bhagavat-Gita; *Tanrının şarkısı*, çev. Ömer Cemal Güngören, s. 212.

²⁴ Swami Prabhupada, trans., *Srimad Bhagavat-Gita Güzel Tanrı'nın gizli hazinesi = The Hidden treasure of the sweet absolute*. (Batı Bengal: Saraswata Yayınları, 2005), s. 491-493.

için takva yolunu ortaya koyması nedeniyle daha çok değerliydi. Bhagavad-Gita'nın önemini ve Hindular'daki etkisini anlayan Hindu bilginlerin çoğu, Bhagavad-Gita hakkında yorum yapmıştı. Ancak halihazırda uğraştıkları fikirlerini veya vizyonlarını onaylatmaya çalıştıkları için Bhagavad-Gita'nın öğretileri hakkında farklı bakış açılarına yol açmakta idiler. Bhagavad-Gita'dan alıntı yaparak, bu yorumcuların birçoğu üç *Margan*ın birbirine bağlı olduğunu iddia ederken; diğerleri üçünün de *Mokşa*'ya ulaşmanın farklı yolları olduğunu savunur. Bu nedenle *Bhakti*'yi *Mokşa*'ya giden ayrı bir yol olarak savunanlar, Bhagavad-Gita'yi yücelterek gerekli bilgi, çilecilik veya ritüeller olmadan bile *Bhakti*'nin kendi içinde eksiksiz ve kapsamlı olduğu fikrini desteklediler.²⁵ Bhagavad-Gita'nın öğretileri o kadar kapsayıcıdır ki; günah işleyenlerin bile sadece *Bhakti* aracılığıyla *Mokşa*'ya ulaşabileceğini belirtmektedir. Bhagavad-Gita'da şöyle der ki "Kişi en iğrenç eylemleri gerçekleştirse bile, adanmışlık hizmetiyle meşgulse, aziz olarak kabul edilmelidir. Çünkü o uygun yerde konumlanmıştır (BhG. 9/30)."²⁶ Bununla birlikte, eğer bir kişi tanrıya teslim olursa, o kişiyi tüm günahlardan affedeceğine söz vermektedir.²⁷

"Bir yaprak, çiçek, meyve veya suyu bana sevgi ve bağlılıkla teklif ederse, onu kabul edeceğim (BhG. 9/26)"²⁸ sözünde, yaprak kadar küçük de olsa her türlü sunu, bağlılık ve sevgiyle adanırsa tanrı tarafından kabul edileceği öğretilmektedir. Bhagavad-Gita ve *Bhakti*'nin bu düşüncesi, bir adak sunmak için pek çok sert koşul uygulayan Hinduizm'in Vedik toplumunda yaygın olan kavram ve uygulamalardan ne kadar farklı olduğuna dair açık bir örnektir. Hinduizmin ilk dönemlerinde veya bazı araştırmacıların ifadesiyle Veda dininde, tanrıya adak sunma geleneği *Yajna*'yı (kurban) icra etmek için çok sayıda rahiplerin huzurunda hayvan, pirinç ve süt gibi birçok maddi kaynaklara ihtiyaç duyulan zor koşullar vardı. Bu durum, fakir ve alt kastındaki insanları *Yajna*'yı sunamaz hale getirmiş ve onların *Mokşa*'ya erişmelerini de kısıtlamıştı. Yavaş yavaş *Yajna* sunumu, duruma göre iki günden 12 yıla kadar uzayabilen bir ritüele dönüştü. Küçük bir hata bile ritüelin kendisini bozabileceğinden hiçbir hataya yer vermeden; her ritüele özel *Mantralar*ı okuyarak *Brahmanalar*da belirtildiği gibi *Yajna* organize edilmeliydi. Bütün bu şartları *Karma Marga*'yı, sadece toplumdaki üst sınıf insanların girebileceği yola dönüştürmüştü.²⁹ *Karma Marga*'da kurbanların hatırı sayılır büyüklükte olma gerekliliği, bir yaprağın veya çiçeğin bile adak olarak kabul edilmesiyle kaldırılırken, rahipler tarafından icra etme koşulu ise sevgi ve bağlılıkla sunulan adakların kabulü ile reddedilir. Ayrıca bu madde, Bhagavad-Gita'nın *Bhakti Marga*'yı *Karma* ve *Jnana Marga*'larla birbirine bağlı tutmadığını ve paralel olarak sunduğunu kanıtlayabilir.

²⁵ Narayanan, "Bhakti." s. 711.

²⁶ Swami Prabhupada, çevi., *Bhagavat-Gita as it is: complete edition: with original Sanskrit text, Roman transliteration and elaborate purports*. (New York: Collier Books, 1973), s. 483.

²⁷ Narayanan, "Bhakti." s. 711.

²⁸ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 478.

²⁹ S.N. Dasgupta, *Hindu Mysticism* (New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1959), p. 4-7.

Bhagava-Gita'daki başka bir ilahide yer alan "Ey Kunti oğlu, yaptığımız her şey, yedikleriniz, sunduğunuz ve verdiğiniz her şey ve yapabileceğiniz tüm tasarruflar bana bir kurban olarak yapılmalıdır (BhG. 9/27)"³⁰ şeklindeki ifade, bir kimsenin yediği şeyler veya yapılan eylemlerin bile bir kurban olarak kabul edilebileceğini açıkladığında, *Yajna*'yı (kurban) herkes için daha kolay erişilebilir hale getirdiği anlaşılır. Başka bir deyişle, bu söz Bhakti'nin önemini vurgulamaktadır. Çünkü, derin yürekte bağlılık ve sevgi ile sunulan her şey, boyutuna veya maddi değerine bakılmaksızın bir *Yajna* olarak kabul edilecektir. Devamındaki "bu şekilde iyi ve kötü davranışlara karşı her türlü tepkiden kurtulacaksınız ve bu feragat ilkesiyle özgür olacaksınız ve bana geleceksiniz (BhG. 9/28)"³¹ sözü, daha önceki ilahilerde vurgulanmış özveri ve sevgi yolu izlenirse *Mokşa*'ya ulaşabileceğini açıkça ifade etmektedir.

Bhagavad-Gita'nın bir sonraki öğretisi, Hindu dininin teolojisinde dönüm noktası olarak algılanabilecek bir değişiklik getirmektedir ve der ki "Ben tüm varlıklar için aynıyım ve sevgilim hep aynı; ama bana adanmışlıkla tapanlar ise, onlar içimdedir ve ben onların içindeyim (BhG. 9/29)." ³² Vedic dönem Hinduizminde *Brahmin*, *Kshatriya*, *Vaishya* ve *Shudra* diye tüm inanlar hiyerarşik olarak dört sınıfa bölünmüştür ve üst kadronun rahat içinde olduğu, düşük sınıfların ise baskı gördüğü ve hatta kurtuluşunun bile engellendiği *Varnashrama Dharma* fikriyle boğulmuştu. *Varnashrama*'dan bıkip karşı gelen kimse ise en düşük kategoriye indirilir. Karşılaştırmalı din araştırmalarına baktığımızda, *Varnashrama Dharma*, dinlerin normal olarak ortaya koyduğu vizyon ve misyondan oldukça farklı olduğu için Hinduizmin en belirgin özelliği olmuştur. Ancak Bhagavad-Gita'nın *Varnashrama Dharma* fikrini yukardaki ifade ile açıkça reddetmesi, Hinduizmin kutsal metinleri arasındaki düşük hiyerarşik konumuna bakılmaksızın bu fikrin yaygın olarak kabul görmesinde büyük rol oynadığı anlaşılır. Bu ilahi, Tanrı'nın herkese eşit olduğunu ve kimseye taraf olmadığını öğreterek kurtuluşu, kutsal metinleri ve daha pek çok şeyi yalnızca bazı sınıflarla sınırlayan *Varnashrama dharma* fikrine karşı çıkar ve Bhakti'yi herkes için kurtuluş yolu olarak önerir. "Ey Partha'nın oğlu, bana sığınanlar, daha düşük doğumlu olsalar da kadınlar, *Vaişyalar* ve *Şudralar* yüce hedefe yaklaşabilir (BhG. 9/32)"³³ ilahisi, *Mokşa*'yı elde etmeyi başaramayan sınıflar olan *Vaişyalar*, *Şudralar* ve kadınlara, ona sığınarlarsa kurtuluşu elde edebileceğini öğretmektedir. Bhagavad-Gita, herkesin tanrı için eşit olduğunu ilan ettikten hemen sonra *Vaişyaları* ve *Şudraları* sayarak, Hinduizm'de *Varnashrama* yasasını yok eden yeni ve meşhur bir vizyonu ortaya koyuyor. Alt sınıflarla birlikte kadınları da zikretmesi, kadınların kurtuluşu elde etmekten uzaklaştırdığını ve kadın şairlerin Bhakti'nin yayılmasındaki aktif varlığının nedeni olabileceğini düşündürmektedir.

³⁰ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 480.

³¹ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 481.

³² Juan Mascaro, çevi., *The Bhagavat-Gita* (London: Rider and Company, 1970), p. 88.

³³ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 486.

Kötülükleri kurtuluşa yönelik abluka olarak gören düşünce Vedik dönemde hüküm sürmekteydi ve kötülüğün temizlenmesi için katı ritüeller icra edilmeliydi. Ancak, Bhagavad-Gita suçlular için bile Bhakti aracılığıyla *Mokşa*'yı sunar ve şöyle denmektedir "Kişi en iğrenç eylemleri gerçekleştirse bile, Bhakti hizmetiyle meşgulse, aziz olarak kabul edilmelidir. Çünkü doğru bir şekilde konumlanmıştır (BhG. 9/30)."³⁴ Ayrıca, suçluların dahi aziz olarak görülmesinin nedeni, Bhakti düşüncesidir ve kast, inanç ve statüden bağımsız olarak her bir inanan için kurtuluşu mümkün kılar. Bhakti geleneğinin Hindularca kabul görmesindeki kilit noktanın bu kapsayıcı düşünce olduğunu hiç şüphesiz ortadadır. Bir sonraki ilahidaki "ve yakında saflaşacak ve sonsuz huzura kavuşacaktır. Çünkü bu benim sözüm, beni seven yok olmayacak (BhG. 9/31)",³⁵ sözü bir suçlunun nasıl aziz olduğunu anlatmaktadır. Bu madde ayrıca, Vedik dönemdeki herhangi bir kötülüğü yapan kişinin, büyük kurbanlar da dahil olmak üzere bu günahı temizlemek için birçok ritüeli yerine getirmesi gerektiği fikrine de meydan okumaktadır. Çünkü Bhakti hem temizlenmesini hem de kurtuluşunu yalnızca takvayla sunmaktadır. Bhagavat-Gita'nın Bhakti öğretileri, *Bhakti*'yi *Karma* ve *Jnana Margalar* ile birlikte kurtuluş yolu olarak ortaya koyduğu için, kurtuluşla ilgili inançlarda köklü bir değişikliği meydana getirmektedir. Vedik dönemde hem *Karma* hem de *Jnana* aracılığıyla kurtuluşa sadece üst kastlar erişilebilirken; Bhagavat-Gita adanmışlık ve tanrıya karşı saf sevgi ile kurtuluşu herkesin elde edebileceğini öğretir.

Alt sınıfların zikredilmesinin ardından, *Brahmin* ve *Kshatriya*'nın üst kısımları hakkında şu şekilde bilgi verilmektedir "Bu geçici sefil dünyada bana sevgi ile hizmet eden Bhaktalar, aziz krallar ve Brahminler ne kadar büyüktür! (BhG. 9/33)."³⁶ Burada, Bhagavad-Gita, üst kasttaki insanların da sevgi ve bağlılık yoluyla özgürleşmek ve tanrıyla birlikte olmak için çalıştığını öğretir. Bu nedenle, Bhakti yolunun sadece kasta mensup insanlar için tasarlandığını düşünmek haksızlık olabilir. Cümlede dikkat çeken bir diğer nokta ise adanmışların yanı sıra üst kast Brahminler ve aziz kralların sayılmasıdır. Böylece adananların konumunu diğer ikisinin konumuna yükseltir.

Bhakti'yi kurtuluş için ve herkese açık bir yol olarak önerdikten sonra Bhagavat-Gita, Bhakti'nin nasıl gerçekleştirileceğini anlatır ve şöyle der:

"Bana kalbini ver, Bhakti hizmette bana adan ve ibadetlerime sarıl. Sadece Bana secde et. Bu şekilde, Benim hizmetime adanmış zihin ve bedenle, Bana tam olarak sığınırken, kesinlikle Bana ulaşacaksınız (BhG. 9/34)."³⁷

Bhakti'yi uygulayan Bhakta, tanrıya tapınmakla beraber tanrıyı daima akılda tutarak ve kendisini ona adayarak Bhakti'yi gerçekleştirir. Böylece *Bhakta*, *Samsara* çemberinden kurtulacaktır. Bhagavat-Gita'nın bir sonraki bölümündeki ilahiler ise şu şekildedir:

³⁴ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 483.

³⁵ Mascaro, *The Bhagavad Gita*, s. 89.

³⁶ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 488.

³⁷ Prabhupada, *Srimad Bhagavat-Gita Güzel Tanrı'nın gizli hazinesi = The Hidden treasure of the sweet absolute*, s. 263.

“Saf bana adanan kişinin düşünceleri Bende yaşıyor, hayatları Bana teslim oluyor ve birbirlerini aydınlatıp benim hakkımda konuşarak büyük bir memnuniyet ve mutluluk alıyorlar. Bana sürekli sevgi ile bağlı olan ve tapanlara, bana ulaşabilecekleri anlayışını veriyorum (BhG. 10/ 9,10)”³⁸

Bu ilahide *Jnana Marga* yoluyla kazanılacak olan tanrının kavranması durumunun Bhakti aracılığıyla da elde edebileceğini öğretmektedir. Böylece Bhakti, Vedalar ve *Upanişadlar* dahil olmak üzere kutsal metinlerin derin okumasını gerektiren *Jnana Marga*'nın yerini alır. On birinci bölümün son cümleleri, bölümün öğretilerini şöyle özetler:

“Sevgili Arjuna'm, ancak dağıtılmamış Bhakti hizmetiyle, önünüzde durduğum gibi anlaşılabilir ve böylece doğrudan görülebilirim. Ancak bu şekilde Benim anlayışımın gizemlerine girebilirsiniz. Sevgili Arjuna'm, Benim saf adanmışlık hizmetimle meşgul olan, önceki faaliyetlerin kirlenmelerinden ve zihinsel spekülasyonlardan arınmış ve her canlı varlıkla dostça olan kesinlikle Bana ulaşır (BhG. 10 / 54,55).”³⁹

Bu cümlelerde Bhakti, tanrıyı ve gizemlerini anlamanın yegâne yolu olarak tanıtılır. Bu nedenle esas olarak tanrıyı tanımaya ve kavramaya atfedilen *Jnana Marga*'yı ihmal eder. Saf adananların özelliklerinden biri olarak 'her canlı varlığa dost olmalarını söylemesi, aşağı sınıf insanlara karşı aşağılayıcı bir yaklaşımla aşılınmış Hindu teolojisinde yeni bir dalga yaratır.

Bhakti'nin tartışıldığı kısımda, Bhakti'nin kurtuluşa giden yegâne yol olduğunu ifade etse bile Bhagavat-Gita'nın tüm öğretileri değerlendirildiğinde öyle bir sonucuna varmak yanlış olabilir. Azizler ve âlimler, savundukları dini felsefelerine göre birini diğerine tercih etmeye çalışmışlardır. Ancak genel kanaate göre bu üç yol karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduğu için hiçbiri tek başına yeterli sayılamaz ve hiçbiri, diğerlerinden kalıcı olarak izole edilemez.⁴⁰ Yine de Bhagavat-Gita, Vedalar ve *Upanişadlar* tarafından desteklenen *Karma* ve *Jnana marga*'lardan sonra otantik bir kurtuluş yolu olarak Bhakti'yi sunan ilk metin olduğu bir gerçektir. Bhagavat-Gita'nın *Mokşa*'yı herkese sunan kapsayıcı Bhakti öğretileri, açıkça Hinduizm'de yeni bir eğilim geliştirmenin kaynağı olmuştur. Bu nedenle birçok teologu ve bilim adamı Bhagavat-Gita'yı Bhakti'nin kaynağı olarak göstermektedir.

³⁸ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 505-507.

³⁹ Prabhupada, *Bhagavat-Gita as it is*, s. 588-591.

⁴⁰ I.C. Sharma, *Ethical Philosophies of India*, ed. Stanley M. Daugert (New York and Evanston: Harper Torchbooks, 1970), s. 266.

Gıtabhashya

Ramanuja (ö.1137),⁴¹ *Advaita Vedanta*'nın büyük teologu olarak kabul edilir ve aynı zamanda *Vishishtadvaita Vedanta*'nın (nitelikli *advaita*) kurucu babasıdır. Ramanuja, *Vişnucu geleneğinde* beşinci *Acharya* (üstad) olmasına rağmen, Sanskrit metinlerini yorumlayarak Bhakti teolojisini sistematik olarak açıklayan ilk kişidir.⁴² Bhakti'nin anlaşılmasına yaptığı büyük katkılardan dolayı, genellikle Bhakti'nin ilk savunucusu olarak bahsedilir. Bu muazzam katkıları, Bhakti'yi tanıtan ilk kişi gibi ifadelere de yol açmıştı. Ramanuja, Bhakti aracılığıyla *Mokşa*'ya erişmeyi *Upanishadlar* ve *Bhagavad-Gita*'nın temel gayesi olarak nitelendirir.⁴³ Onun başyapıtı *Gıtabhashya*'nın başında şöyle denmektedir:

“Bhagavad Gita olarak bilinen kutsal yazıda, Yüce Brahman Naryana ilan edilir. O, kişinin kendi Dharma'sına uyması, bilgi edinmesi ve bağlılıktan vazgeçmesiyle ortaya çıkacak olan yalnızca Bhakti ile elde edilebilir.”⁴⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere Ramanuja Bhakti'yi, diğer iki yol olan *Karma* ve *Jnana*'yı reddetmeden, ancak her ikisini de Bhakti ile birleştirerek tek kurtuluş yolu olarak önermektedir. Ramanuja'ya göre Bhakti, *Bhagavad-Gita*'nın on birinci, on ikinci ve son bölümü olan on sekizinci bölümlerin özüdür. Bu konuda der:

“On birinci bölümde, O'nu olduğu gibi anında görebilen ilahi gözünü Arjuna'ya verildiği belirtilmiş ve buna göre Onu tanımanın ve elde etmenin tek yolu Bhakti olduğu belirtilmektedir. On ikinci bölümde, Bhakti Yoga'nın üstünlüğü ve unsurları, yetersiz kişinin benlik üzerine meditasyon yapma yönü, edinilecek niteliklerin detayları ve bu amaçla uygulanacak *Sadhana* modları ve adanmışlar için Rab'bin muazzam sevgisinin ayrıntıları öğretilir. Son bölüm, tanrıyı kavramak için gerekli zihinsel durumu, *Sattva* niteliğini geliştirmenin gerekliliğini, kişinin görevlerini yerine getirmesinin manevi zirvesini ve *Gita Sastra*'nın özünü oluşturan Bhakti Yoga'yı sunar (RjGtBh. 1 / 15,16, 22).”⁴⁵

Karma yogayı fedakârlık ve hac gibi eylemlere başvurmak ve *Jnana* yogayı; saflaştırılmış benlikte zihinlerini kontrol edenlere uymak olarak tanımladıktan sonra; Ramanuja, Bhakti yogayı tanımlayarak şöyle der: “Bhakti Yoga, yüce Varlığa tek noktadan sevgi ile meditasyona ve diğer tapınma yollara uymaktır (RjGtBh. 1/15,16,24).”⁴⁶ O, çok sevilen olan Brahman'ı tefekkür nesnesi olarak yerleştirir. Bu yüzden Bhakti, sevgilinin sürekli

⁴¹ Ramanuja XI. yüzyılında yaşayan önemli bir Hindu felsefeci ve teologudur. Onun hakkında daha fazla bilgi için bkz. Srinivasa Aiyengar, *The Life and Teachings of Sri Ramanujacharya* (Madras: R. Venkateshwar Rao, 1908); Swami Ramakrishnananda, *Life of Sri Ramanuja* (Madras: Sri Ramakrishna Math, 1959).

⁴² Jaun Paul Sydnor, “Jaimini, Shankara and the Alvars; Ramanuja's Enduring Synthesis” 22/2 (2014), s. 6.

⁴³ S. Radakrishnan, *Indian Philosophy*, (New York: Macmillan Company, 1929), c. II, s. 668-669.

⁴⁴ Rāmānuja, *Śrī Rāmānuja Gītā bhāṣya*, trans. Adi Adidevananda (Madras: Sri Ramakrishna Math, 2009), s. 1

⁴⁵ Rāmānuja, *Śrī Rāmānuja Gītā bhāṣya*, çeviri. Adi Adidevananda, s. 4-6.

⁴⁶ Rāmānuja, *Śrī Rāmānuja Gītā bhāṣya*, çeviri. Adi Adidevananda, s. 6.

sevgi dolu meditasyonudur. Ramanuja, Bhakti'nin mutluluğun doğası olduğunu öne sürer. Çünkü Bhaktaların adanmış tanrının ruh vizyonunu deneyimlediği derin meditasyonu, Bhakti hizmetlerinde muazzam bir neşe ve zevk getirir.⁴⁷ Kısacası, Ramanuja'nın Bhakti'yi bir kurtuluş yolu olarak sistematik bir şekilde sunmasıyla yaptığı katkıları, Bhakti'yi ilk tanıtan kişi olarak bilinecek kadar büyük bir etkisi olmuştur.

Sonuç

Bhagavat-Gita öncesi dönemde, sonsuz kurtuluş olan *Mokşa*'ya giden başlıca *Karma* ve *Jnana* olarak iki yol vardı. Bu iki yol büyük ölçüde Vedalara ve onun yardımcı metinlerine dayandığından dolayı, toplumun pek çok kesimini *Mokşa*'ya ulaştırmaktan uzaklaştırıyordu. *Karma marga*, Vedalarda belirtildiği gibi mantraları zikretmekle birlikte ritüellerin ve fedakarlıkların katı bir şekilde yürütülmesi talimatını verir, *Jnana marga*, *Upanişadlar* ve *Sutralar* hakkında derin bir tefekkürü gerektiriyordu. Ancak Bhagavat-Gita, *Mokşa*'ya ulaşmak için tanrıya yalnızca yürekte derin takva ve sevgi çağrısı yapan Bhakti yolunu sunmuştur. Bhagavat-Gita'nın Bhakti öğretileriyle, Bhakti'nin *Mokşa*'ya giden üç yoldan biri olarak kabul edilmesinden bu yana Hindu teolojisinin seyri değişmiştir.

On sekiz bölümden oluşan Bhagavat-Gita'nın yedinci bölümünden sonraki kısımların tamamı Bhakti düşüncelerine ayrılmış ve metnin son mısrası da *Mokşa*'ya ulaşmak için Bhakti'nin gerekliliğini yinelemiştir. Bhagavat-Gita, Bhakti'yi düşük ve kast dışı olanlar ile kadınlar da dahil olmak üzere toplumun her birine takva yoluyla *Mokşa*'yı teklif etmektedir. Dahası, Bhagavat-Gita öncesi dönemde inanıldığı gibi kişinin günahlarını ortadan kaldırması gereken herhangi bir *Yajna* olmaksızın, günahkarların bile *Mokşa*'ya takva ve sevgi yoluyla ulaşabileceklerini hatta azizlik aşamasına bile yükselebileceklerini öğretmektedir. Sadece adak miktarının önemli olduğu fikrini reddetmekle kalmaz, aynı zamanda tanrıya bir adak sunduğunda kişinin takvası ve sevgisinin önemli olduğunu belirtir. Bhagavat-Gita'nın en önemli öğretisi, doğuma dayalı olarak dört hiyerarşik kasta insanları ayıran *Varnashramadharm*'nın reddedilmesidir. Bu *Dharma*'yı reddederek, tanrının herkes için aynı olduğunu ancak ona bağlılıkla ibadet edenlerin ona yakın olduğunu açıkça ifade eder. Ayrıca, kalbini tamamen Ona vererek, kendini Bhakti ibadetlere adayarak ve sadece Ona secde ederek Bhaktiyi gerçekleştirebileceğini de öğretir.

Efsanevi bir metin olan Mahabharata'nın çok küçük bir kısmı olduğu için Bhagavat-Gita öğretilerinin, Bhakti hareketinin ortaya çıkmasına kadar ihmal edildiği anlaşılmaktadır. Bhakti'yi sistematik olarak tanıtan ilk kişi olan Ramanuja, Bhagavat-Gita'nın temel ilkesinin Bhakti olduğunu belirten *Gitabashya*' adlı bir yorum kitabı kaleme alarak geleneksel anlayışın değişmesine neden olur. Kısacası, Bhagavat-Gita'daki Bhakti

⁴⁷ Krishna Datta Bharadwaj, *The philosophy of Ramanuja* (New Delhi: Shri Shankar Lall Charitable Trust Society, 1958), s. 169-170.

düşüncesi Hindu teolojisinde olduğu kadar Hindu dini geleneğinde de büyük etkilere neden olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aiyengar, Srinivasa. *The Life and Teachings of Sri Ramanujacharya*. Madras: R. Venkateshwar Rao, 1908.
- Bharadwaj, Krishna Datta. *The Philosophy of Ramanuja*. New Delhi: Shri Shankar Lall Charitable Trust Society, 1958.
- Bhaskarananda. *The Essentials of Hinduism: A Comprehensive Overview of the World's Oldest Religion*. Mylapore, Chennai: Sri Ramakrishna Math, 1998.
- Dasgupta, S.N. *Hindu Mysticism*. New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1959.
- Dasgupta, Surendranath. *A History of Indian Philosophy. Vol. 4: Indian Pluralism*. London: Cambridge Univ. Press, 2009.
- Rigveda*. trans. Ralph T.H Griffith. Benares: E.J Lazarus and Co., 1896.
- Guenon, Rene. *Introduction to the Study of Hindu Doctrines*. trans. Marco Pallis. Hillsdale New York: Sophia Perennis, 2004.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Bhagavatgita; Tanrının Şarkısı*. trans. Ömer Cemal Güngören. İstanbul: Yol yayınları, 2001.
- Jaiswal, Suvira. *The Origin and Development of Vaisnavism*. Delhi: Munshiram Manoharlal Oriental Publishers and Booksellers, 1967.
- Johnson, W. J. *A Dictionary of Hinduism*. Oxford; New York: Oxford University Press, 1st ed., 2009.
- K Paramesvara Pillai, Saduseelan. *Hindu Dharma Parichayam*. Thrissur: Sri Ramakrishna Madam, 2001.
- Bhagavatgita; Hinduların Kutsal Kitabı*. trans. Korhan Kaya. Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 2001.
- Klostermaier, Klaus K. *Hinduism; A Short History*. Oxford: One world, 2000.
- The Bhagavad Gita*. trans. Juan Mascaro. London: Rider and Company, 1970.
- Michaels, Axel. *Hinduism Past and Present*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004.
- Nanjunda Row, M.C. *Cosmic Consciousness or The Vedanta Idea of Realisation or Mukti*. Madras: G. A. Natesan and Co., 1909.
- Narayanan, Vasudha. "Bhakti." *Brill's Encyclopedia of Hinduism*. critical ed. Knut.. A Jacobson. Vol. 22/2. Leiden: BRILL, 2010.
- Padhi, Bibhu - Padhi, Minakshi. *Indian Philosophy and Religion; a Reader's Guide*. New Delhi: D.K. Printworld, 2005.
- Pechilis, Karen. *The Embodiment of Bhakti*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Bhagavad-gita as it is : complete edition : with original Sanskrit text, Roman transliteration and elaborate purports*. trans. Swami Prabhupada. New York : Collier Books, 1973.
- Srimad Bhagavad-Gita Güzel Tanrı'nın gizli hazinesi = The Hidden treasure of the sweet absolute*. trans. Swami Prabhupada. Batı Bengal : Saraswata Yayınları, 2005.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=260473&tarama=gizli+hazinesi>
- Radakrishnan, S. *Indian Philosophy*. 2 Volume. New York: Macmillan Company, 1929.
- Ramakrishnananda, Swami. *Life of Sri Ramanuja*. Madras: Sri Ramakrishna Math, 1959.
- Rāmānuja. *Śrī Rāmānuja Gītā Bhāṣya*. trans. Adi Adidevananda. Madras: Sri Ramakrishna Math, 2009.
- Rangachari, R. "Veda Vyasa." *Valmiki and Vyasa*. New Delhi: Publication Division; Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, 2012.
- Sen, K.M. *Hinduism*. New York: Penguin Books, 1976.
- Sharma, I.C. *Ethical Philosophies of India*. ed. Stanley M. Daugert. New York and Evanston: Harper Torchbooks, 1970.
- Sharma, Krishna. *Bhakti and The Bhakti Movement: A New Perspective*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1987.
- Shastri, Bhagwat Kumar Goswami. *The Bhakti Cult in Ancient India*. Delhi: Oriental Publishers and Distributors, 1924.
- Sydnor, Jaun Paul. "Jaimini, Shankara and the Alvars; Ramanuja's Enduring Synthesis" 22/2 (2014).
- Vivekananda, Swami. *The Complete Works of Swami Vivekananda*. Culcutta: Advaita Ashrama, 1962.
- Yılmaz, Zehra. *Hinduizm'de Adi Şankara'nın Advaita Vedanta Doktrini ve Teolojik Görüşleri*. İstanbul: ayışığıkitapları, 1st Ed., 2022.
- Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: ISAM yayınları, 2014.